

BILVOSITA NOMLASHNING MANTIQUIY VA SEMANTIK JIHATDAGI MUAMMOLARINI TAHLIL QILISH

*Beknazarova Iroda Yormamatovna
Samarqand davlat chet tillar instituti assistenti*

*Jo‘rayeva Diyora Usmonaliyevna
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
Tel: +998904641133*

Annotatsiya. Mazkur maqola bilvosita nomlanishning mantiqiy va semantik jihatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, til tizimining murakkabligini va inson tafakkuri bilan bo‘lgan munosabatini yoritadi. Unda bilvosita nomlanishning asosiy turlari – metafora vametoniya keng tahlil qilinadi va ularning semantik asoslari ko‘rsatiladi. Maqola obyekt va hodisalarni tasvirlashda metaforalar, sinonimlar va allegoriyalar orqali ramziy ifodalash mexanizmlarini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: bilvosita nomlanish, metafora, metoniya, semantika, mantiqiy tahlil, lingvistika, kognitiv jarayonlar, ramziy ifoda, madaniy nuanslar, allegoriya, til dinamikasi.

KIRISH

Bilvosita nomlanish bu tilshunoslikda obyektlar yoki hodisalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlamasdan, ularni boshqa vositalar orqali, masalan, metaforalar, ko‘rsatkichlar, sinonimlar yoki boshqa tasvirlovchi elementlar yordamida ifodalash jarayonidir, bu esa tilning nafaqat kommunikativ vosita, balki inson tasavvuri va dunyoqarashini aks ettiruvchi ijodiy mexanizm sifatidagi rolini ko‘rsatadi. Bu usul orqali so‘zlovchi oddiy nomlashdan chetga chiqib, ma‘noni yanada chuqurroq, ko‘p qirrali yoki hissiy jihatdan boyitilgan tarzda yetkazishga intiladi. Masalan, “yurak” so‘zini to‘g‘ridan-to‘g‘ri organ sifatida emas, balki “sevgi o‘chog‘i” deb metafora orqali ifodalash bilvosita nomlanishning bir ko‘rinishidir, bu esa tinglovchida hissiy rezonans uyg‘otadi va madaniy kontekstga bog‘liq tasavvurlarni jalb qiladi. Shu bilan birga, bunday jarayon tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi, chunki u oddiy denotativ ma‘nodan tashqariga chiqib, konnotativ va kontekstual qatlamlarni ham qamrab oladi. Natijada, bilvosita nomlanish nafaqat obyekt yoki hodisani tasvirlash bilan chegaralanib qolmaydi, balki insonning kognitiv faoliyati, madaniy tajribasi va individual idrok etish usullarini aks ettiruvchi murakkab lingvistik hodisaga aylanadi.

Bu jarayon nafaqat til tizimining, balki insonning tafakkuri, tasavvuri va kognitiv jarayonlarining murakkab o‘zaro aloqalarini anglatadi, chunki u tilning faqat texnik vosita emas, balki ongning dunyoni idrok etish va uni ifodalashdagi asosiy ko‘zgusi ekanligini ta‘kidlaydi. Bilvosita nomlanish orqali inson oddiy faktlarni nomlashdan tashqariga chiqib, obyektlar va hodisalarni o‘ziga xos tasviriy yoki ramziy shaklda taqdim etadi, bu esa uning ijodiy qobiliyatlari va hissiy dunyosining chuqurligini ochib beradi. Bilvosita nomlanishning mantiqiy-semantik muammolari, birinchi navbatda, obyektlar va hodisalar o‘rtasidagi muloqot va ularning tilda ifodalanishidagi o‘zgarishlarni tushunish bilan bog‘liq, chunki bu jarayonda ma‘no nafaqat aniq obyektga bog‘liq holda shakllanadi, balki kontekst, madaniy fon va shaxsiy talqin kabi omillar ta‘sirida doimiy ravishda o‘zgarib turadi. [1-5]. Bu masalalarni tahlil qilish, nom va uning semantik ma‘nosi o‘rtasidagi aloqani aniqlashda muhimdir. Bu jarayon nafaqat til tizimining, balki inson tafakkuri va kognitiv

jarayonlarining murakkab o‘zaro aloqalarini anglatadi. Ya'ni, bilvosita nomlanish tilni anglashdan tashqari, odamlarning dunyoqarashi, dunyoni qanday qabul qilishi va unga qanday javob berishi bilan bog‘liq [2,6-8]. Masalan, odamlar o‘zlarini va atrofdagi hodisalarni qanday nomlashlari, ularni qanday tasvirlashlari ko‘p jihatdan ularning madaniyati, tajribasi va hissiy holatlariga bog‘liq. Bu jarayonlar kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, har bir odam va jamiyat o‘z til tizimi orqali real dunyo haqidagi bilimlarni qayta ishlashda turli xil metodlardan foydalanadi [3,9-11]. Bilvosita nomlanishning mantiqiy-semantik muammolari ko‘pincha obyektlar va hodisalar o‘rtasidagi muloqot va ularning tilda ifodalanishidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tilda bilvosita ifodalar orqali obyekt yoki hodisa haqidagi ma'lumot qanday uzatilishini tushunish, bu obyektlarning til orqali qanday tasvirlanishini va qanday yangi semantik qatlamlarni hosil qilishini anglashni talab etadi, chunki bu jarayon tilning oddiy nomlashdan tashqari, ma'no yaratishning murakkab va ko‘p qirrali usullarini ochib beradi [4,5]. Misol uchun, “oqsoqol” so‘zi nafaqat “yoshi kattaroq erkak kishi” degan asosiy ma’noni anglatib qolmay, balki mahalladagi hurmatli, ko‘pni ko‘rgan tajribali kishini gavdalantirib, uning ijtimoiy mavqei, donoligi va odamlar oldidagi obro‘sigacha oid emosional holatni ham aks ettiradi. Bundan tashqari, bu so‘z bilvosita ravishda odamning yoshi, tajribasi va jamiyatdagi o‘rni haqida qo‘shimcha ma'lumot beradi, bu esa so‘zning semantik doirasini kengaytiradi. Yana boshqa misollarni tahlil qiladigan bo‘lsak, “ochiq qalb” iborasi nafaqat kimningdir samimiyligini tasvirlash bilan chegaralanib qolmaydi, balki odamning emotsional jihatdan ochiq, yaxshi niyatli va boshqalarga ishonchli munosabatda ekanligini ham bildiradi, bu esa ijobiy hissiy fonni yaratadi. Boshqa misol sifatida “quyosh botdi” iborasini olaylik: bu oddiygina kunning tugashini anglatishi bilan birga, ko‘pincha metaforik ma’noda bir davrning yakunlanishi, umidlarning so‘nishi yoki tinchlik va osoyishtalik boshlanishi kabi qo‘shimcha semantik qatlamlarni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Yana bir misol, “qora kun” iborasi nafaqat ob-havoning yomonligini, balki hayotdagi qiyinchiliklar, fojiali voqealar yoki umidsizlikni bilvosita ifodalab, tinglovchida ma’lum bir hissiy tasavvurni uyg‘otadi. Shuningdek, “*tili shirin*” degan ibora faqat odamning gapirish uslubining yoqimli ekanligini emas, balki uning boshqalarni o‘ziga jalb qilish qobiliyati, mehribonligi va ijtimoiy munosabatlardagi muvaffaqiyatini ham anglatadi. Bu misollar bilvosita ifodalarning til orqali nafaqat obyekt yoki hodisani nomlash, balki ularni madaniy, psixologik va emotsional kontekstda boyitib, yangi ma’no qatlamlarini yaratishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. So‘zning semantik ma’nosi, shuningdek, insonning his-tuyg‘ulariga ham bog‘liq. “*Qattiq qo‘l*” ifodasi faqat jismoniy kuchni emas, balki muayyan ijtimoiy rolga ham ifodalaydi, ko‘pincha bu so‘z yetakchining yoki ota-onaning qat’iy va mustahkam nazoratini anglatadi. “Yorqin kelajak” ifodasi nafaqat ‘kelajak’ tushunchasini, balki uning umid, muvaffaqiyat va yaxshi imkoniyatlar bilan bog‘liq semantik qatlamlarni ham o‘z ichiga oladi. Keltirilgan misollarda ko‘rsatilgan semantik qatlamlar nafaqat so‘zlarning oddiy ma’nolarini, balki ular bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, emotsional va

madaniy nuanslar (emotsional yoki madaniy qatlamlar) ni ham o‘zida aks ettiradi. Bu o‘zgarishlar esa, til orqali aniq va to‘liq ifodalar yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Bilvosita nomlanish, til tizimining evolyutsiyasi va uning dinamikasiga ham ta'sir qiladi, ya'ni tilning doimiy ravishda o‘zgarishi, yangi so‘zlar va ifodalarning paydo bo‘lishi, ma'nolarining o‘zgarishi, yangi sinonimlarning yuzaga kelishi kabi jarayonlar orqali tilning rivojlanishini ifodalaydi. Bu o‘zgarishlar nafaqat lingvistik jarayonlarni balki jamiyatdagi va madaniyati kontekstidagi omillar bilan ham bog‘liq. Shunday ekan «dinamika» tilning jonli va o‘zgaruvchan tabiati, uning vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanib borishini bildiradi. Yangi metaforalarning paydo bo‘lishi, ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi yoki yangi sinonimlarning paydo bo‘lishi bu jarayonning bir qismi sifatida tilning doimiy ravishda rivojlanishini ko‘rsatadi. Tildagi bu o‘zgarishlar nafaqat lingvistik jarayonlar, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham bog‘liq bo‘lib, ular tilni va uning madaniyatdagi rolini doimiy ravishda yangilab boradi[4]. Bundan tashqari, bilvosita nomlanish nafaqat tilshunoslar, balki psixologlar, madaniyatshunoslar va antropologlar tomonidan ham o‘rganiladi. Buning sabablaridan biri shundaki, bilvosita nomlanish jarayoni til orqali insonning dunyoqarashi, ong va tafakkurini ifodalaydi. Bu masalalarni tahlil qilish, nom va uning semantik ma'nosi o‘rtasidagi aloqani aniqlashda muhim rol tutadi [12].

TAHLIL VA NATIJALAR QISMI

Nomlanishning bevosita yoki bilvosita shakllari orasidagi farqlarni o‘rganish, til va ma'no o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Ma'no va nomlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish, tilning aniq va samarali ishlatilishiga imkon yaratadi.

I.Nom va obyekt o‘rtasidagi aloqalar. Bilvosita nomlanishning asosiy muammolaridan biri - nom va obyekt o‘rtasidagi aloqaning qanday tashkil etilishi. Bu aloqaning bir nechta jihatlari mavjud:

Semantik aloqalar: Nom va obyekt o‘rtasida aniq semantik bog‘lanishlar bo‘lishi kerak. Bilvosita nomlanishlarda obyekt to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlanmaydi, balki u tasvirlar, metaforalar yoki sinonimlar yordamida ifodalanadi [6]. Masalan, **“bulutlar osmonni o‘pmoqda”** ifodasi orqali obyekt va nom o‘rtasidagi bilvosita aloqaning qanday tashkil topishi haqida mulohaza qilingan. “darakchi qaldirg‘ochning ovozi yurakni chulg‘aydi” iborasida “yurakni chulg‘ash” fe’li qaldirg‘ochning ovozini nafaqat jismoniy, balki emosional ta’sirini ifodalaydi. Fe’lning ma’nosi biror narsaning ustida bo‘lish yoki egallashni emas, balki uning tasirini bildiradi, bu yerda qaldirg‘ochning ovozi yurakda bir xil tarzda “yengil” yoki “beqaror” holatni yuzaga keltirishi. “yurakni chulg‘ash” iborasi orqali, bu ovozning o‘zgartiruvchi, yengil va jonli ta’sirini anglatadi.

Ushbu berilgan misollarni tahlil qiladigan bo‘lsak, **“o‘pmoq”** va **“chulg‘ash”** kabi fe’llar bilvosita ifodalashni amalga oshiradi, chunki ular obyekt yoki hodisaning haqiqiy harakatini emas, balki uning tasvirlangan, ko‘zga ko‘rinmaydigan jihatlarni aks ettiradi. Bunday ifodalar tilda obyektlar o‘rtasidagi aniq va to‘g‘ridan-to‘g‘ri semantik bog‘lanishlarni emas, balki ularning tushunilishiga yordam beruvchi metaforalik yoki bilvosita tasvirlarni anglatadi. “Chulg‘ash” fe’li, masalan,

qaldirg‘ochning ovozi ta’sirini qanday qilib o‘ziga tortganligini, uning ruhiyatga ta’sirini emas, balki emotsional holatni ifodalaydi. Bu turdagi metaforik aloqalar tilning semantik jihatlarini rivojlantiradi va tilda nafaqat ma’no, balki hissiy nuanslarni ham yaratadi. Bu kabi ifodalar orqali tilda obyektlar o‘rtasidagi bevosita bog‘lanishni emas, balki o‘zgacha semantik qatlamlarni, tasvirlash va bilvosita ifodalashni ko‘rsatadi. Bunday hodisalar tilda til birligining o‘zgarishlari va rivojlanishini ham tahlil qiladi [5]. Yana bir misolni tahlil qilamiz, “Otlar shamolda peshonalarini tutmoqda” iboradasida “peshana tutmoq” fe’li o‘tlarning shamolga qarshi egilishlarini ifodalaydi. Shamol o‘tlarni silkitganida, ular harakatlanadi va bu holat peshana tutish bilan bog‘lanadi, chunki peshana tutish odatda boshni egish yoki harakatga kirish holatida ishlatiladi. O‘tlarning shamolga qarshi egilish jarayoni semantik jihatdan “peshana tutmoq” fe’li orqali tasvirlanadi, bu esa peshana tutish harakatining pastga egilishiga o‘xshash tarzda ifodalanadi. Shunday qilib, obyektning haqiqiy xususiyatlari tasvirlangan bo‘ladi, lekin ular bevosita emas, balki qisman badiiy tarzda ifodalanadi.

Sinonimlar: Bilvosita nomlanishda sinonimlar ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “dengiz2 so‘zi uchun “oqshom” yoki “mavj” kabi sinonimlar ishlatiladi (“oqshom” so‘zi dengizning o‘zgaruvchan va sirli tabiatiga o‘xshash tarzda, ba’zan dengizni ifodalash uchun badiiy usul sifatida ishlatiladi. Yanada kengroq ma’lumot beradigan bo‘lsak, she’riy misralarda, “oqshom” so‘zi dengizni tasvirlashda ishlatilsa, u dengizning kechqurun o‘zgaruvchan tabiati, uning qorong‘i, tinch va bir paytlar g‘azablangan holatlarini ta’riflash uchun ishlatiladi. Masalan, shoir “oqshom” so‘zini dengiz bilan bog‘lab, undagi noaniqlik, sir va o‘zgaruvchanlikni ifodalar ekan, bu holatda, oqshomning o‘zgaruvchanligi dengizning harakatlari bilan bog‘lanadi. Shunday qilib, 'oqshom' so‘zi dengizga sinonim sifatida ishlatiladi, chunki ular o‘xshash ma’no va tasvirga ega bo‘lgan holatlarni ifodalashga yordam beradi. Oqshom va dengiz o‘rtasidagi semantik aloqalar, ularning o‘zgaruvchan va noaniq tabiatlarida, shuningdek, ramziy va badiiy ifodalar orqali yaratiladi). Bu so‘zlar dengizning haqiqiy tabiatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamaydi, lekin ular dengizning o‘xshashliklarini, masalan, uning kutilmagan va o‘zgaruvchan xususiyatlarini bildirishga yordam beradi.

Ba’zi hollarda bilvosita nomlanish *allegoriyalar yoki simvollar* orqali ham amalga oshiriladi. *Allegoriya* bu nima? *Allegoriya* bu tilshunoslikda va adabiyotda tasviriy yoki badiiy usul bo‘lib, biror narsani yoki hodisani bevosita emas, balki boshqa biror narsa yoki hodisa orqali ramziy tarzda ifodalashdir. Shunday ekan, allegoriya yordamida biror mavzu, g‘oya yoki fikr biror obraz, hikoya yoki ko‘rsatuvli tasvir orqali taqdim etiladi. *Allegoriya*da tasvirlangan narsalar yoki voqealar o‘zida chuqur ma’no va ramziy maqsadni, odatda axloqiy yoki falsafiy ma’nolarni o‘z ichiga oladi. *Allegoriya* badiiy va tilshunoslik nuqtai nazaridan, biror tasvirning yoki hodisaning ustida yashirin ma’no yoki g‘oya bo‘lishidir. Bu ma’no ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalangan narsalar emas, balki ularning o‘xshashliklari, ramziy yoki simvolik tasvirlari orqali ochiladi. Masalan, Bir misol sifatida, **Platonning “G‘ariblar g‘orlari” (The Allegory of the Cave)** asarini keltirish mumkin. Bu allegoriya orqali Platon odamlarning tushuncha va bilimga qanday cheklangan tarzda ega ekanligini tasvirlaydi. G‘or ichidagi odamlar faqat ularga ko‘rsatilayotgan soyalarni ko‘radilar va ular bu soyalarni haqiqiy dunyo deb o‘ylashadi. G‘or tashqarisida esa haqiqiy haqiqat,

yorug‘lik va bilim mavjud. Bu allegoriya orqali Platon insonning aqliy va ruhiy cheklovlari haqida, shuningdek, ilm-fan va haqiqatni qidirishning ahamiyati haqida g‘oya bildiradi. G‘or va uning ichidagi soyalar tasviri, aslida, insonning bilimga bo‘lgan chegaralangan qarashlarini ramziy ifodalashdir. Tahlil qiladiga bo‘lsak, “*G‘ariblar g‘orlari*” allegoriyasida “*g‘or*” va “*soyalar*” – ramziy tasvirlardir. G‘or – bu aql va bilimning cheklanganligini, soyalar esa hayotdagi noto‘g‘ri tushunchalarni ifodalaydi. G‘or tashqarisidagi yorug‘lik esa, haqiqat va haqiqiy bilimni anglatadi. Bu allegoriya orqali Platon insonning dunyoqarashini kengaytirish va chin haqiqatni izlash zarurligini ta’kidlaydi [11]. Shuningdek, turli madaniyatlarda va san’atda bilvosita nomlanishlar o‘ziga xos tarzda shakllanadi. Masalan, she’riyatda shoirlar tabiat hodisalarini bevosita tasvirlamasdan, ular bilan bog‘liq emotsional holatlar va hissiyotlarni ifodalashadi. O‘zbekistonning klassik she’riyatida ko‘plab xos metaforalar va simvollardan foydalanish ko‘zga tashlanadi: masalan, “gul ochildi» — bu holatda gulning o‘shishi va uning yashilligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tasvirlanmasdan, balki uning go‘zalligi va tabiiy jarayoni orqali odamning ruhiy holatini aks ettiradi. Bilvosita nomlanishlar nafaqat til va so‘zlarning kreativ ishlatishiga, balki muayyan madaniyat, san’at va falsafiy qarashlarga ham bog‘liq.

Tafakkur va kognitiv jarayonlar: Bilvosita nomlanishning semantik asosi kognitiv jarayonlarga ham bog‘liq. Odamlar tasavvur orqali obyektlarni bir-biriga o‘xshatadilar va shunday qilib, nom berishda bevosita tasvirlashdan qochib, tasvir-lar yoki metaforalardan foydalanadilar. Masalan, “ko‘k osmonni yengil yelkanlar bilan taqqoslash” orqali osmonning kengligi bepayonligini ta’riflash mumkin[7]. “uning ko‘zlari yulduzdek porladi” iborasini keltirish mumkin – bu yerda ko‘zlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri tasvirlanmasdan, “yulduz” metaforasi orqali ularning yorqinligi, jozibasi va hayajonli holati bilvosita ifodalanadi, bu esa tinglovchida kognitiv assotsiatsiya hosil qiladi. Shuningdek, “daryo oqimi hayot kabi o‘tkinchi” degan tasvirda daryo nafaqat suv oqimi sifatida nomlanadi, balki “hayot” bilan taqqoslash orqali uning doimiy harakati, o‘zgaruvchanligi va chuqur falsafiy ma’nosi bilvosita yetkaziladi. Boshqa bir misol, “qor oq adyoldek erga yoyildi” iborasi – bu tasvirda qor oddiygina “oq modda” sifatida emas, “adyol” metaforasi orqali uning yumshoqligi, sokinligi va tabiatni qoplashi kognitiv jihatdan taqqoslash yo‘li bilan ifodalanadi. Bu misollar bilvosita nomlanishning inson tafakkuri va tasavvuridagi obyektlarni o‘zaro bog‘lash qobiliyatiga asoslanib, semantik ma’noni yanada chuqurlashtirishini ko‘rsatadi.

II. Metafora va metonimiya. Bilvosita nomlanishning eng keng tarqalgan shakllari *metafora* va *metonimiya* bo‘lib, ular semantik asosga tayanadi. Biroq, ularning ishlash mexanizmlari o‘rtasida farqlar mavjud [8]. *Metafora* tilshunoslikda obyektlar yoki hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashliklar asosida bilvosita nomlashni ifodalovchi vositadir. Masalan, “dunyo katta teatr” iborasida dunyo, teatrning sifatlariga o‘xshatilib tasvirlanadi. Bu yerda “teatr” so‘zi dunyo va uning barcha vaziyatlarini tasvirlash uchun ishlatiladi. Metaforik transferda, ya’ni semantik o‘tishda, bir so‘zning ma’nosi bir kontekstdan boshqa kontekstga o‘tib, yangi, o‘xshash ma’no yaratadi. Yuqorida berilgan misolni qayta tahlil qilsak, “dunyo katta teatr” iborasida “teatr” so‘zi dastlab sahnada tomoshabinga ko‘rsatiladigan aktyorlar va hodisalarning joyi sifatida ishlatiladi. Biroq, bu so‘z metaforik tarzda dunyo va uning turli

hodisalarini tasvirlash uchun ishlatiladi. Bu yerda “teatr” soʻzi oʻz anʼanaviy maʼnosidan koʻra yangi, kengaytirilgan semantik maʼno (dunyo va uning jarayonlarini sahna sifatida koʻrsatish) qabul qiladi. Bu jarayon til orqali obyektlarning oʻzaro bogʻlanishini va ular orasidagi semantik koʻprikni yaratishni taʼminlaydi. *Metonimiya* bu bir obyekt yoki hodisani boshqa bir obyekt yoki hodisa bilan nomlash jarayonidir, ammo bu oʻrin almashinuvi bevosita semantik bogʻlanishga asoslanadi. Yaʼni, biror narsaning oʻrniga uning bir qismi, natijasi yoki yaqin aloqada boʻlgan boshqa elementi ishlatiladi. Misol tariqasida, “kengash” oʻrniga “qarorlar” soʻzini ishlatish, bu yerda “qarorlar” kengash tomonidan qabul qilingan qarorlarni anglatadi. Bu metonimiyaning bir namunasi boʻlib “qarorlar” kengashning faoliyatini va uning ishini aks ettiradi. Bu oʻxshashlik va bevosita aloqalar semantik kontekst orqali aniq ifodalanadi [10].

III. Kontekstual muammolar. Bilvosita nomlanish koʻpincha kontekstdan kelib chiqadi. Masalan, “yomgʻir yogʻmoqda” degan jumladagi “yomgʻir” soʻzi bevosita nomlanish sifatida ishlatilgan boʻlsa-da, bu holatning konteksti – masalan, joy, vaqt yoki ob-havo haqidagi qoʻshimcha maʼlumot – bizga yomgʻirning qanday (mayin yoki shiddatli) va qachon (kunduzi yoki kechasi) yogʻayotganini tushunishga yordam beradi. Bu jarayon kontekstga qarab turli xil semantik talqinlarga olib kelishi mumkin, chunki bir xil soʻz yoki ibora har xil vaziyatlarda boshqacha maʼno kasb etishi tabiiy.

Kontekstual muammolar shuni anglatadiki, har bir nomlanish jarayoni auditoriyaning ilgari oʻrganilgan tajribalariga, ularning tushunish darajasiga bogʻliq boʻladi. Masalan, biror soʻzning maʼnosi faqat oʻz kontekstida toʻgʻri tushuniladi, bu esa semantik xato yoki notoʻgʻri ifodalanishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, “u buni oson dedi” jumlasida “oson” soʻzi ishlatilgan, ammo bu soʻzning maʼnosi kontekstsiz tushunarsiz: agar gap imtihon haqida boʻlsa, “oson” sinovning oddiyligini anglatasa, ish haqida boʻlsa, uning bajarilishi qulayligini bildiradi. Shu bilan birga, “koʻchada shovqin koʻp” deganda “shovqin” soʻzi bilvosita nomlanish sifatida ishlatilib, tovushning mavjudligini koʻrsatadi, lekin bu shovqin mashinalardanmi, odamlardanmi yoki boshqa manbadanmi, faqat kontekst orqali aniqlanadi. Bu misollar kontekstual muammolarning tilni tushunishdagi muhimligini va notoʻgʻri talqin yoki semantik xatolarga olib kelishi mumkinligini koʻrsatadi, chunki har bir ifoda tinglovchining shaxsiy tajribasi va vaziyatga bogʻliq holda oʻziga xos maʼno kasb etadi.

IV. Semantik va sintaktik aloqalar. Bilvosita nomlanishda nom va obyekt oʻrtasidagi aloqalar nafaqat semantik, balki sintaktik boʻlishi ham mumkin. Masalan, “bu odam juda katta” jumlasidagi “bu” koʻrsatuvchi soʻzning ishlatilishi, obyektning bevosita nomlanmasdan uning oʻziga xosligini ifodalashni taʼminlaydi. Bu jarayonda sintaktik strukturadagi oʻzgarishlar orqali nom va obyektning munosabati oʻzgartiriladi. Yana bir misol sifatida, “u yerda oʻt kinib yotgan narsa” iborasini koʻrib chiqish mumkin – bu yerda “narsa” soʻzi umumiy maʼnoda ishlatilib, obyekt aniq nomlanmaydi, lekin “u yerda” koʻrsatuvchi birikmasi va “oʻt kinib yotgan” sintaktik qoʻshimchasi orqali obyektning joylashuvi va holati bilvosita tasvirlanadi, bu esa “oʻtloq” yoki “chorva”ni anglatishi mumkin. Shuningdek, “kimdir eshikni taqillatdi” jumlasida “kimdir” noaniq olmoshi obyektning toʻgʻridan-toʻgʻri nomlashdan qochadi, lekin sintaktik tuzilish – “eshikni taqillatdi” – harakat orqali bu obyektning

mavjudligini va faolligini bilvosita ko'rsatadi. Yana bir misol, “qayerdadir shovullab oqayotgan suv” iborasida “suv” so'zi aniq nom sifatida kelsa-da, “qayerdadir” noaniq joy ko'rsatkichi va “shovullab oqayotgan” tasviriy qo'shimchasi sintaktik jihatdan obyektning aniq emas, balki taxminiy ekanligini ta'kidlaydi, bu esa “daryo” yoki “buloo”ni bilvosita ifodalaydi. Bu misollar sintaktik strukturaning bilvosita nomlanishda qanday muhim rol o'ynashini va semantik ma'no bilan birgalikda obyektни tasvirlashda yangi aloqalar hosil qilishini ko'rsatadi.

V. Deskriptiv va referensial yondashuvlar. Bilvosita nomlanishning nazariy muammolari deskriptiv (tasvirlovchi) va referensial yondashuvlarga asoslanadi [9].

Deskriptiv yondashuv: Bu yondashuvda obyekt yoki hodisani qanday tasvirlasak, shunday nom berish kerak, ya'ni obyektning aniq nomi o'rniga uning ko'rinishi, xususiyatlari yoki holati tasviriy vositalar orqali ifodalanaди, bu esa to'g'ridan-to'g'ri nomlashdan farqli o'laroq, tasavvuriy va hissiy jihatdan boyroq ma'no yaratishga xizmat qiladi. Masalan, “tog'ning tepasida oq qorga o'xshash narsa” iborasi orqali obyektning tasviri orqali nom beriladi – bu yerda “bulut” so'zi aniq aytilmasa-da, uning oq rangi, yumshoq ko'rinishi va tog' tepasidagi joylashuvi orqali bilvosita yetkaziladi, tinglovchiga kontekst asosida ma'noni anglash imkonini beradi. “Daaraxtlar orasida shamol bilan birga harakatlanadigan yashil to'lqinlar” iborasini keltirish mumkin, bu yerda “barglar” so'zi to'g'ridan-to'g'ri ishlatilmaydi, lekin ularning yashil rangi, shamol ta'siridagi tebranishi va daraxtlar bilan bog'liqligi tasvir orqali aniq ma'lumot beradi, shu bilan birga tabiatning o'ziga xos ritmini poetik tarzda aks ettiradi. Shuningdek, “osmonda yulduzlarga o'xshab miltillovchi narsalar” deganda “samolyotlar” yoki “chaqmoq chivinlari” nazarda tutilishi mumkin bo'lib, obyektning aniq nomi emas, balki uning tasviriy xususiyatlari – miltillashi, osmondagi harakati va yorqinligi – orqali nomlanadi, bu esa tinglovchida sirli yoki romantik tasavvur uyg'otishi mumkin. “Daryo bo'yida uzun sochlardek silkinadigan o'simliklar” iborasi “qamish”ni to'g'ridan-to'g'ri nomlamasdan, uning uzun, ingichka shakli va shamol bilan birga tebranishi kabi tashqi ko'rinishi va harakatini tasvirlash yo'li bilan bilvosita ifodalaydi, bu tasvir esa tabiat va insoniyat o'rtasidagi o'xshashlikni ta'kidlaydi. “Dalada oltin quyosh nuridek to'lqinlanadigan narsa” iborasi “bug'doyzor”ni aniq nomlash o'rniga, uning rangi (oltin), quyoshdagi ko'rinishi va shamol ta'siridagi harakati orqali tasvirlanadi, bu esa nafaqat obyektни aniqlashga, balki uning go'zalligini ham ko'z oldiga keltirishga yordam beradi. “Qorong'uda ko'zga tashlanadigan olov parchasidek yorqin narsa” deganda “chiroq” yoki “mash'ala” nazarda tutilishi mumkin, lekin uning aniq nomi aytilmasdan, faqat yorqinligi va qorong'udagi ko'zga ta'siri tasvir orqali beriladi, bu esa sirli va dramatik tuyg'u uyg'otadi. Shuningdek, “shahar ustida kulrang pardadek yoyilgan narsa” iborasi “tuman”ni to'g'ridan-to'g'ri nomlamasdan, uning kulrang rangi, shaharni qoplashi va noaniq ko'rinishi orqali tasvirlanadi, bu tasvir shahar hayotidagi sokinlik yoki noaniqlikni hissiy jihatdan boyitadi. Bu misollar tasviriy ifodalar orqali nom berishning nafaqat obyektни aniqlash, balki uni poetik, hissiy va kognitiv jihatdan yanada chuqur ifodalash imkonini berishini ko'rsatadi, shu bilan birga tinglovchining tasavvuriga ham keng yo'l ochadi.

Referensial yondashuv: Bu yondashuvda nomlash obyektning mavjudligini ta'kidlaydi, lekin uning qanday ekanligi yoki qanday tasvirlanishi bilan bog'liq emas. Masalan, “biror joyda yashayotgan odam” deganda faqat obyektning mavjudligi haqida gap boradi, uning tasviri haqida ma'lumot bermaydi. “osmonda uchib yurgan narsa” iborasini keltirish mumkin – bu yerda biror obyektning (masalan, qush, samolyot yoki hatto dron) mavjudligi aytiladi, lekin uning shakli, rangi yoki xususiyatlari haqida hech narsa ochilmaydi. Shuningdek, “daraxtda o'tirgan jonzo” deganda faqat bir tirik mavjudotning borligi ta'kidlanadi, ammo bu jonzo qush, sincap yoki boshqa hayvon ekanligi, uning harakati yoki ko'rinishi haqida ma'lumot keltirilmaydi. Yana bir misol, “uyda saqlanadigan narsa” iborasi – bu iborada obyektning mavjudligi va uning uy bilan bog'liqligi aniq, lekin bu narsa mebel, oziq-ovqat yoki shaxsiy buyim ekanligi haqida hech qanday tasvir yo'q. Bu misollar referensial yondashuvning asosiy xususiyatini ko'rsatadi: u obyektning faqat “bor” yoki “mavjud” sifatida belgilaydi, undan ortiq tafsilotlarga kirishmaydi.

VI. Semantik xatoliklar va noto'g'ri talqinlar. Bilvosita nomlanish jarayonida semantik xatoliklar yoki noto'g'ri talqinlar yuzaga kelishi mumkin, chunki bu usul tilning moslashuvchanligi va ijodiy imkoniyatlarini kengaytirsa-da, bir vaqtning o'zida noaniqlik va subyektiv qabul xavfini ham oshiradi [9]. Bu, asosan, nom va uning semantik ma'nosi o'rtasidagi noaniqliklar yoki kontekstual noaniqliklardan kelib chiqadi, ya'ni bilvosita ifodalar tasviriy va ko'p ma'noli bo'lgani uchun har bir tinglovchi yoki o'quvchi ularni o'z tajribasi, madaniy foni yoki shaxsiy tushunchalariga ko'ra boshqacha talqin qilishi mumkin. Biror bir obyektning tavsiflashda sinonim yoki metafora yordamida ishlash, ba'zan noto'g'ri ma'nolarga olib kelishi mumkin, chunki har bir auditoriya tomonidan o'zgacha tushuniladi va bu holat muloqotda chalkashliklarni keltirib chiqarishi tabiiy. Masalan, “u olovdek qizib ketdi” degan iborada “olov” metaforasi ishlatilgan bo'lib, bu odamning g'azablanganligini yoki hayajonlanganligini bilvosita ifodalashi mumkin. Ammo kontekstsiz yoki tinglovchining tajribasiga qarab, bu ibora noto'g'ri talqin qilinib, odamning jismonan issiq bo'lib ketgani (masalan, terlagani) deb tushunilishi ham mumkin. Yana bir misol, “ko'chada odamlar oqimi ko'p edi” iborasida “oqim” so'zi metaforik ma'noda ishlatilgan bo'lsa-da, agar tinglovchi bu iborani suv oqimi bilan bog'lab, ko'chani suv bosgan deb o'ylasa, semantik xatolik yuzaga keladi. Shuningdek, “uning qalbi toshdek qattiq” degan tasvirda “tosh” metaforasi qattiqqo'llik yoki hissizlikni anglatishi kerak bo'lsa-da, boshqa bir auditoriya buni “mustahkam” yoki “barqaror” deb ijobiy ma'noda talqin qilishi mumkin. Yana bir misol, “osmon qo'ng'iroqdek jarangladi” iborasida osmonning ovozi tasvirlansa-da, agar tinglovchi “qo'ng'iroq” so'zini faqat shakl bilan bog'lasa, bu iborani osmonning kavisli ko'rinishi deb noto'g'ri tushunishi ehtimoli bor. Bu misollar bilvosita nomlanishning semantik boyligi bilan birga, kontekstual noaniqlik yoki shaxsiy talqin farqlari tufayli xatoliklarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bilvosita nomlanishning mantiqiy-semantik muammolari lingvistika, semantika va kognitiv jarayonlar nuqtai nazaridan katta

ahamiyatga ega, chunki bu jarayon tilning oddiy muloqot vositasi sifatidagi rolikdan tashqari, uning inson ongi, madaniyati va ijodiy qobiliyatlari bilan chambarchas bog‘liqligini ochib beradi. Bu jarayon til va uning semantik tizimining murakkab tuzilishini anglatadi, shuningdek, inson tafakkuri va tasavvurining tilga qanday aks etishini ko‘rsatadi, bu esa tilshunoslikni nafaqat grammatik yoki leksik tahlil bilan chegaralab qo‘ymay, balki psixologiya, antropologiya va falsafa kabi sohalarga ham yo‘naltiradi. Bilvosita nomlanish orqali obyektlar va hodisalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlash o‘rniga tasviriy, metaforik yoki kontekstual vositalar bilan ifodalanadi, bu esa tilning moslashuvchanligini va ma‘no hosil qilishdagi cheksiz imkoniyatlarini ta‘kidlaydi.

Bilvosita nomlanishning turlari – masalan, metaforalar, sinonimlar, ko‘rsatkichlar yoki tasviriy iboralar – va uning semantik asoslari tilshunoslikda to‘g‘ri va aniq nomlashni ta‘minlashga qaratilgan asosiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi, lekin shu bilan birga, bu usul kontekstual noaniqliklar, semantik xatolar yoki noto‘g‘ri talqinlar kabi muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, bu jarayon tilning statik emas, dinamik hodisa ekanligini isbotlaydi: u doimiy ravishda insonning dunyoqarashi, tajribasi va kognitiv faoliyati ta‘sirida rivojlanib boradi. Masalan, bir madaniyatda oddiy tasvir sifatida qabul qilingan metafora boshqa madaniyatda mutlaqo boshqacha ma‘no kasb etishi mumkin, bu esa bilvosita nomlanishning universal emas, balki madaniy va shaxsiy kontekstga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli, bu jarayonni o‘rganish tilning ichki mexanizmlarini tushunish bilan birga, insonning o‘zini va atrofdagi olamni qanday idrok etishini, bu idrokni qanday ifodalashini va jamiyat ichidagi muloqotda qanday ma‘no almashinuvlarini amalga oshirishini tahlil qilish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, bilvosita nomlanish tilshunoslikni kengroq fanlar doirasida o‘rganishga undaydi va tilning nafaqat texnik tuzilma, balki insoniyatning ijodiy va intellektual merosi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirzaev M. Tilshunoslikka kirish. – Tashkent: Fan Nashriyoti, 2002. – 240 b.
2. Khasanov M. Semantika va pragmatika masalalari. – Tashkent: O‘zbekiston Nashriyoti, 2007. – 198 b.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
4. Sultonov A. O‘zbek tilida metafora va metonimiya. – 2015. – 25 b.
5. Leech G. Semantics: The Study of Meaning. – London: Penguin Books, 1981. – 384 p.
6. Berg B. Til va madaniyat. – Tashkent: Fan Nashriyoti, 2003. – 176 b.
7. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
8. Jo‘rayev M. M. O‘zbek tilining semantika va stilistika asoslari. – Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2010. – 215 b.

9. G‘ofurov G. O‘zbek tilining semantikasiga oid tadqiqotlar. – Tashkent: Fan va Texnologiya Nashriyoti, 2009. – 189 b.
10. Beknazarova I., Jo‘rayeva D. Bilvosita nomlanishning asosiy nazariy masalalar // *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar*. – 2024. – Vol. 3, no. 12. – B. 70–73.
11. Saussure F. de. *Course in General Linguistics*. – Chicago: Open Court Publishing, 1983. – 236 p.
12. Beknazarova I. Yo., Jo‘rayeva D. U. Ingliz tilida bilvosita nomlashning metonimiya bilan bog‘liq muammolari // *Fan, ta’lim, madaniyat va innovatsiya jurnali | Journal of Science, Education, Culture and Innovation*. – 2025. – Vol. 4, no. 2. – B. 61–64.